

УДК 738.1:666.5](520-82):738.1.023.2/.3.071.3-028](44)”16/17”

Цитування:

Марченко І. Я. Японська порцеляна какіємон і її французькі стилізації та копії першої половини XVIII ст.: стилістичні та техніко-технологічні особливості. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2024. № 4. С. 200–205.

Marchenko I. (2024). Japanese Kakiyomon Porcelain and its French Stylisations and Copies of the First Half of the Eighteenth Century. Stylistic, Technical and Technological Features. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 4, 200–205 [in Ukrainian].

Марченко Ірина Ярополківна,
кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри
мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
<https://orcid.org/0009-0009-9365-8090>
marchenko.autent@gmail.com

ЯПОНСЬКА ПОРЦЕЛЯНА КАКІЄМОН І ЇЇ ФРАНЦУЗЬКІ СТИЛІЗАЦІЇ ТА КОПІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.: СТИЛІСТИЧНІ ТА ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Метою статті є дослідження стилістичних та техніко-технологічних особливостей виготовлення ранньої французької порцеляни (пер. пол. XVIII ст.) у стилістиці японізму, а саме стилізацій під японську порцеляну у стилі какіємон та її порівняння з оригінальними японськими виробами. **Методи дослідження.** У роботі застосовано такі методи, як аналітичний, порівняльний мистецтвознавчий, історико-генетичний що дозволило цілісно розглянути означену проблематику та отримати науково обґрунтовані результати дослідження. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що вперше зроблено спробу розглянути таке явище як стильові запозичення та стилізації під японську кераміку какіємон у французькому мистецтві порцеляни доби рококо. **Висновки.** Дослідження дозволило визначити ключові характеристики оригінального стилю та колористики какіємон та європейських аналогів, які мали ряд відмінностей. Аналіз французьких порцелянових виробництв першої половини XVIII ст. виявив різні рівні інтерпретації стилю какіємон. В результаті дослідження вдалося структурувати європейські вироби за п'ятьма групами, відповідно до їх подібності з оригінальною японською порцеляною. Кількісний аналіз збережених предметів, де європейські вироби у стилі какіємон значно переважають японські оригінали, свідчить про масштабність цього культурного феномену та його визначальну роль у розвитку європейського декоративно-прикладного мистецтва XVIII ст.

Ключові слова: порцеляна, фарфор, Аріта, какіємон, Франція, Шантельї, Сен-Клу, Менесі, фарби, кольори, рококо, емалі, глазур, розпис.

Marchenko Iryna, PhD in History, Associate Professor of the Department of Art Expertise, National Academy of Culture and Arts Management

Japanese Kakiyomon Porcelain and its French Stylisations and Copies of the First Half of the Eighteenth Century: Stylistic, Technical and Technological Features

The purpose of the article is to study the stylistic, technical and technological features of early French porcelain (first half of the eighteenth century) in the style of Japaneseism, namely stylisations of Japanese porcelain in the Kakiyomon style and its comparison with original Japanese products. **Research methodology.** The work uses such methods as analytical, comparative art history, historical and genetic, which allowed us to consider the above-mentioned issues in a holistic manner and obtain scientifically sound research results. **The scientific novelty** of the study lies in the fact that for the first time an attempt was made to consider such a phenomenon as stylistic borrowings and stylisations of Japanese kakiyomon ceramics in French porcelain art of the Rococo period. **Conclusions.** The research has allowed us to identify the key characteristics of the original style and colour of kakiyomon and European analogues, which had a number of differences. The analysis of French porcelain production in the first half of the eighteenth century revealed different levels of interpretation of the Kakiyomon style. As a result of the study, it was possible to structure European products into five groups, depending on their similarity to the original Japanese porcelain. The quantitative analysis of the surviving objects, where European kakiyomon wares significantly outnumber Japanese originals, demonstrates the scale of this cultural phenomenon and its decisive role in the development of European decorative and applied arts of the eighteenth century.

Keywords: porcelain, porcelain, Arita, kakiyomon, France, Chantilly, Saint-Cloud, Menècy, paints, colours, Rococo, enamels, glazes, painting.

Актуальність теми дослідження. Рання французька порцеляна, яка народилась в добу рококо часто створювалась під впливом східної (китайської та японської) естетики та стилістики. Серед виробів перших французьких мануфактур можна чітко виокремити предмети які були створені або як копії або як стилізації під один зі стилів японської порцеляни XVII–XVIII ст. – стиль какіємон.

Аналіз досліджень і публікацій. Рання французька порцеляна є об'єктом науково інтересу дослідників різних країн. Основна частина техніко-технологічних досліджень з теми належить науковцям Франції. Досить вагома частина публікацій написана британськими та американськими мистецтвознавцями. На увагу заслуговують роботи А. Д'Альби [3]. Серед українських досліджень присвячених французькій порцеляні XVIII ст. слід виділити роботи Г. Решетнєвої [12] та Л. Кравченко [11]. Феномен японського какіємону вичерпно розкритий в дослідженнях Х. Нішиди [7], М. Лернер [5] та ін. Проте комплексні дослідження аналізу стилістичних особливостей оздоблення, еволюції форм виробів та техніко-технологічних особливостей виконання – відсутні. Попри те, що це питання є надзвичайно важливим при експертному оцінюванні та атрибуції виробів відповідного періоду.

Метою статті є дослідження особливостей форм, стилістичних, техніко-технологічних особливостей виготовлення ранньої французької порцеляни мануфактур Шантельї, Менесі та Сен-Клу у стилі японського какіємону.

Виклад основного матеріалу. Перша половина XVIII ст. в Європі ознаменувалась повсюдним захопленням мистецтвом Сходу (переважно Китаю). Це призвело до встановлення стійких торгівельних зв'язків європейських торговців з китайськими ремісниками. Японія при цьому деякий час перебувала в затінку Китаю, оскільки виробництво порцеляни там відставало від китайського промислу. У першій половині XVII ст. японську порцеляну виробляли виключно для внутрішнього ринку. А у другій половині XVII ст. японські гончарі почали виробляти високоякісну порцеляну на експорт великих обсягах – окремі замовлення сягали сотень тисяч виробів. Переважно експортерами були голанці [5]. Причиною початку імпорту

порцеляни у Нідерланди з Японії була руйнація печей у Китаї під час громадянської війни та заворушень, що супроводжували занепад династії Мін [9].

У японській порцеляні цього періоду швидко сформувались регіональні стилі, один з них – стиль розписів какіємон (яп. 柿右衛門様式 какіємон йо:сікі), який зародився у гончарній майстерні династії Сакаїда на поч. XVII ст. [1].

Порцеляна в стилі Какіємон названа на честь родини гончарів Какіємон яка, була піонером у техніці надглазурної емалі в м. Аріта. Засновником династії був Сакаїда Какіємон (яп. 酒井田 柿右衛門), ім'ям якого і названо цей стиль. Найхарактерніші вироби какіємон – порцеляна з поліхромним надглазурним розписом (яп. 色絵 іроє), але відомі також ранні вироби видів «сόμεцукє» (із синім підглазурним розписом) та «хакудзі» (білий фарфор) [7]. Оригінальний посуд какіємон виготовлений переважно у період Токугава (1603–1867). Типовий посуд цього періоду це чаші та вази, які мають восьмикутну, шестикутну або квадратну форми, можливо тому, що ці форми в процесі випалу деформуються менше.

Техніка надглазурних емалей дозволила ввести в колірну палітру виробів яскраві кольори (залізно-червоний, світло-блакитний, блакитно-зелений і жовтий тощо). Саме тому Сакаїда Какіємон удосконалив запозичену у китайських гончарів техніку надглазурних емалей. Вироби «какіємон» виготовляли із різних видів глини залежно від призначення. Але головне що відрізняло ці вироби – це характерна стилістика розписів: не суцільний орнамент, дрібні елементи, домінування білого тла, обмежена й усталена палітра.

На кераміці какіємон часто наявна контурна лінія на обідку, нехарактерна для іншої японської порцеляни, а також рельєфні прикраси [6]. Блиск та глибина білизни тла досягались завдяки техніці, відомій як «нігошіде», або молочно-білий, за якої тонкий шар напівпрозорої глазурі наноситься на порцеляну перед випалюванням методом занурення. Після висихання порцеляну обпалюють при високій температурі. Наступним кроком було нанесення глазурі нігошіде, яка наносилась пензлем на порцелянову поверхню. Глазур є напівпрозорою, що дозволяє просвічувати основний малюнок порцеляни. Після нанесення

глазурі порцеляна ще раз обпалювалась при нижчій температурі, ніж під час першого випалу. Завершальним етапом є декорування порцеляни малюнками в техніці надглазурних емалей.

Мотиви розписів какіємон мають збалансовані асиметричні форми, а біле тло виробу відіграє важливу роль у структуруванні фінальної композиції. Какіємон зазвичай прикрашали зображенням феніксів (фазанів) (іл. 1а), білок-летяг, перепілок (іл. 1в), що ключують просо, мотивом під назвою «Троє друзів зими» (а саме сосною, японським

абрикосом і бамбуком) (іл. 1б), квітами гранату, сливи, хризантеми та ін. іл. 1а, 1в) і фігуративними композиціями. Японська порцеляна, що експортувалась в Європу, значно вплинула на ранні декоративні стилі кількох європейських фабрик, зокрема на Мейсен (Німеччина), Челсі, Боу та Вустер (Англія), і Сен-Клу, Менесі, Венсен та Шантільї (Франція). У 1720–1740 рр. європейські предмети в стилі Якіємон – це здебільшого чаші, тарілки, відкриті вази, часто шестикутні або восьмикутні, або ребристі з фестончастими кутами.



Іл. 1. Японська порцеляна какіємон (Японія) з колекції музею Метрополітен (Нью-Йорк, США): а) ваза; б) чаша; в) чаша з кришкою

Французька кераміка пер. пол. XVIII ст. відрізнялась створенням великої кількості виробів у японській стилістиці. Одним з перших підприємств яке розпочало виготовляти порцеляну у Франції була мануфактура Сен-Клу.

За складом виробу Сен-Клу не були класичною порцеляною. Вони склались з суміші польового шпату, соди, галунів, піску та крейди, яка після випалу була схожою, але все ж таки далекою від білизни, прозорості та дзвінкості справжньої порцеляни. У Сен-Клу розробили особливий різновид так званої м'якої «фритової», або «французької», порцеляни, по суті: вапняно-глиноземне молочне скло без вмісту каоліну. Такий замітник твердої порцеляни є злегка просвічуваною, мало пластичною масою рожевого або блакитно-

фіолетового кольору чи інших відтінків, що з'являються після випалу.

Для виробів Сен-Клу стилізованих під какіємон були характерні як традиційні французькі форми (що початково походили від європейських форм металевого посуду) так і форми запозичені зі східних зразків. Вироби з декором какіємон з'являються на мануфактурі у 1730 рр. Характерними видами декору були мотиви гілок бамбука, скелі, квітучої огорожі, хризантеми. Кольорова палітра виробів Сен-Клу суттєво різнилася від японських зразків. Якщо японський какіємон побудований на домінації морквяно-помаранчевого кольору (колір хурми), холодного зеленого (середньої інтенсивності), двох відтінків синього (кобальтового синього та блакитного синього), що за кольором близький до циркулеуму, іноді з додаванням блідо-жовтого (іл. 1), то для

виробів Сен-Клу 1730-х рр. характерний значно темніший червоно-коричневий, яскравіший та темніший жовтий, один відтінок синього, та теплий зелений середньої інтенсивності (Іл. 2а). На пізніших зразках майстри Сен-Клу досягли більшої відповідності кольорів – зелений став холоднішим, а японську «хурму» замінили на напівпрозорий помаранчевий колір (Іл. 2б).

Мануфактура Сен-Клу була першим виробництвом де почали виробляти статуарну пластику. Більшість з цих виробів створені під впливом китайської та японської порцеляни. Це зображення переважно східних персонажів, що мали назву магоди, поліхромний розпис яких часто виконаний як стилізація під какіємон (іл. 2б).



Іл. 2. Порцеляна мануфактури Сен-Клу (Франція) з колекції музею Метрополітен (Нью-Йорк, США): а) чаша з кришкою (1735–1740-ві); статуєтки Актор та акторка (1740-ві)

Виробництво, яке досягло найбільшої майстерності у виготовленні французького какіємону була мануфактура Шантельї, заснована у 1730 р. за підтримки колекціонера та поціновувача японської порцеляни принца Конде. Виробництво мануфактури конкурувало з китайським імпортом, Сен-Клу та Мейсенською порцеляною. В асортименті мануфактури раннього періоду були сервізи, вази, статуєтки, супниці, чашки, тарілки тощо, які здебільшого імітували східноазійські зразки. У 1725 р. хімік Сікер Сіру розробив м'яку порцелянову пасту без каоліну, на зразок пасти Сен-Клу. Ця паста виготовлялася з матеріалів, видобутих з ґрунтів регіону та меленого кісткового порошку. Кресляр Жан-Антуан Фресс, зібрав східні орнаменти какіємон у «Книзі східних зразків» (1735). Акварельні замальовки А. Фресса використовували для декорування виробів французької мануфактури [4]. Цього ж року король Людовик XV офіційно видав мануфактурі патент на виробництво порцеляни «à la façon de Japon» («в японському стилі»).

Форми виробів Шантельї могли бути виготовлені методом лиття, штампування або навіть точінням та тяжіли до східних зразків. Після початкового випалу, відомого як

«дегурді», виріб занурювали у ванну з глазур'ю, а потім обпалювали при дуже високих температурах для отримання білого покриття. Рельєфний декор наносили за допомогою пастиляції або штампування, особливо для ручок у формі ящірок або квітів.

Мотиви у стилі какіємон (квіти, птахи, лисиця, дерева, бамбук, дитячі ігри тощо) спочатку наносили у вигляді контурного підмалювка коричневим кольором на попередньо обпаленій глазурі за допомогою пера або тонкого пензлика, змоченого в суміші фарб розведених у цукровій воді (іл. 3а). Секрети, пов'язані з утаємненням рецептів фарб, а також зникнення архівів Шантельї не дають сьогодні можливості судити про те якими були фарби за складом. Однак можна виділити п'ять кольорів палітри: червона настурція, блідо-жовтий, холодний-зелений і синій. Ці фарби розводили у суміші скипидару різного ступеня жирності, щоб не розчинити лінію підмалювка та отримати бажане моделювання та прозорість. Як і на Далекому Сході, біле тло структурує та організовує композицію, яка зазвичай є асиметричною. Потім виріб обпалювали при температурі 800°C.



Іл. 3. Порцеляна мануфактури Шантельї (Франція) з колекції музею Метрополітен (Нью-Йорк, США), 1735–1740-ві роки: а) ваза; б) ваза з маготом

Як і Сен-Клу, Шантельї створювали вироби у вигляді маготів. Це характерні іноді гротескні статуетки та вази з доповненням у вигляді сидячих персонажів (іл. 3б). Також зустрічаються бомбоньєрки та табакерки кришки яких прикрашають такі невеликі фігурки. Одяг таких персонажів завжди прикрашали квіткові розписи какіємон з особливим акцентом на мотиви квітів хризантеми.

Вироби Шантельї були більш наближені до японських оригіналів ніж вироби інших виробників Франції. Це була єдина французька мануфактура яка окрім стилізацій створювала і точні копії японських виробів.

Ще одним виробником що створював фігури східних персонажів була мануфактура Менесі. Ці вироби наслідували аналоги Шантельї, хоча пропорції були менш вдалими,

дещо примітивними за рахунок великих голів персонажів. Одяг прикрашався надглазурним розписом à la Kakiemon. Фабрика також виробляла посуд різної стилістики, зокрема і какіємон.

В епоху рококо порцеляну часто додатково декорували золоченою в техніці ртутного золочення бронзою. Цей декор мав складну асиметричну форму з характерною для стилю пластикою у вигляді фантазійних рослинних елементів, іноді доповнювався порцеляновими квітами. Завдяки бронзовому обрамленню навіть прості лаконічні предмети набували химерних форм які мали попит у європейців (іл. 4). Порцелянові статуетки завдяки такому доповненню могли ставати свічниками. Таким чином доповнювали як вироби створені в Європі, так і експортовані з Китаю чи Японії.



Іл. 4. Лоти аукціону Christie's (2023–2024): а) чаша Шантельї (Франція); б) ваза Аріта (Японія)

Серед усіх предметів, що зберіглися до нашого часу, європейські переважають над японськими за кількістю, що свідчить про те що в Європі було вироблено значну кількість стилізацій какіємон.

Тож усі вироби у стилістиці какіємон першої половини XVIII ст. можна структурувати та поділити на умовні групи: 1) японська автентична порцеляна, створена в

провінції Аріта та експортована в Європу;- 2) японські вироби доповнені європейськими майстрами в стилістиці рококо (доповнення в техніці армалу, рідше європейської порцеляни); 3) точні копії японських виробів. Рідкісні зразки у Франції вироблені мануфактурою Шантельї; 4) вироби-стилізації, наближені до форм, кольорів, малюнків японського какіємону;- 5) статуарна дрібна пластика

(маготи) з мотивами розписів запозиченими з японського мистецтва.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше зроблено спробу розглянути таке явище як стильові запозичення та стилізації під японську кераміку стилю какіємон у м'якій порцеляні Франції доби рококо. Проведено аналіз виробів різних мануфактур в результаті якого вдалося систематизувати порцеляну за групами залежно від споріднених особливостей предметів.

Висновки. Аналіз французьких порцелянових виробництв першої половини XVIII ст. виявив різні рівні інтерпретації стилю какіємон. У результаті дослідження вдалося структурувати європейські вироби за п'ятьма групами, в залежності від їх подібності з оригінальною японською порцеляною. Кількісний аналіз збережених предметів, де європейські вироби у стилі какіємон значно переважають японські оригінали, свідчить про масштабність цього культурного феномену та його визначальну роль у розвитку європейського декоративно-прикладного мистецтва XVIII ст.

Важливим аспектом трансформації східної стилістики в епоху рококо було додавання золоченого бронзового декору що суттєво змінювало естетичне сприйняття виробів, створюючи унікальний синтез східної лаконічності та європейської пишності. Таким чином, стиль какіємон став не просто об'єктом наслідування, а каталізатором розвитку власних технологічних і художніх рішень у європейському порцеляновому виробництві, що призвело до формування унікального синтезу східних і західних традицій у декоративно-прикладному мистецтві епохи рококо.

Література

1. Campbell G. The Grove Encyclopedia of Decorative Arts. Oxford: Oxford University Press, 2006. 657 p.
2. Chapu Ph. La manufacture de Chantilly. Les porcelainiers du XVIIIe siècle français. Collection Connaissance des arts «Grands artisans d'autrefois». Paris: Hachette, 1964. P. 84–115.
3. D'Albis A. Traité de la porcelaine de Sèvres. Dijon: Faton, 2003. 392 p.
4. Focus la porcelain de Chantilly. Histoire de la porcelaine tendre de Chantilly au XVIIIe siècle. Chantilly: Musée Condé, 2015. 13 p.
5. Lerner M. Blue & White: Early Japanese Export Ware. New York: Metropolitan Museum of Art, 1978. 72 p.
6. Nagatake T. Classic Japanese Porcelain: Imari and Kakiemon. Tokyo: Kodansha International, 2003. 144 p.

7. Nishida H. Kakiemon ware. Grove Art Online. Oxford: Oxford University Press, 2008. DOI: 10.1093/gao/9781884446054.001.0001/oao-9781884446054-e-7000045508.

8. Salvétat A. Leçons de céramique professées à l'Ecole Centrale des Arts et Manufactures. 2 vols. Paris: Mallet-Bachelier, 1857. 458 p.

9. Sargent W. R. Blue-and-white ceramic. Grove Art Online. Oxford: Oxford University Press, 2016.

10. Sargent, W.R. Treasures of Chinese Export Ceramics from the Peabody Essex Museum. Salem, Massachusetts: Peabody Essex Museum. 2012. 556 p.

11. Кравченко Л. Твори порцелянових мануфактур Парижу з колекції музею Ханенків. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Т. 1. № 75. С. 130–134.

12. Решетньова Г.О. Стилістичні особливості європейської порцеляни XVIII – початку XX століття з приватної колекції України дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.05. Київ, 2020. 265 с.

References

1. Campbell, G. (2006). The Grove Encyclopedia of Decorative Arts. Oxford [in English].
2. Chapu, Ph. (1964). La manufacture de Chantilly. Les porcelainiers du XVIIIe siècle français. Collection Connaissance des arts "Grands artisans d'autrefois". Paris, 84–115 [in French].
3. D'Albis A. (2003). Traité de la porcelaine de Sèvres. Dijon [in French].
4. Focus la porcelain de Chantilly. Histoire de la porcelaine tendre de Chantilly au XVIIIe siècle (2015). Chantilly [in French].
5. Lerner, M. (1978). Blue & White: Early Japanese Export Ware. New York [in English].
6. Nagatake, T. (2003). Classic Japanese Porcelain: Imari and Kakiemon. Tokyo [in English].
7. Nishida, H. (2008). Kakiemon ware. Grove Art Online. Oxford. DOI: 10.1093/gao/9781884446054.001.0001/oao-9781884446054-e-7000045508 [in English].
8. Salvétat, A. (1857). Leçons de céramique professées à l'Ecole Centrale des Arts et Manufactures. 2 vols. Paris [in French].
9. Sargent, W. R. (2016). Blue-and-White Ceramic. Grove Art Online. Oxford [in English].
10. Sargent, W. R. (2012). Treasures of Chinese Export Ceramics from the Peabody Essex Museum. Salem, Massachusetts [in English].
11. Kravchenko, L. (2023). Works by Porcelain Manufactories in Paris from the Collection of the Khanenko Museum. *Topical Issues of the Humanities*, 75 (1), 130–134 [in Ukrainian].
12. Reshetniova, H. O. (2020). Stylistic Features of European Porcelain of the XVIII – Early XX Centuries from the Private Collection of Ukraine. Candidate's Thesis. Kyiv [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 03.10.2024
Отримано після доопрацювання 04.11.2024
Прийнято до друку 11.11.2024*